

Jak se počítají substantiva v češtině: poznámky ke kategorii čísla*

JARMILA PANEVOVÁ – MAGDA ŠEVČÍKOVÁ

How to count nouns in Czech: Remarks on the category of number

ABSTRACT: The present contribution deals with the grammatical category of number in Czech nouns. On the basis of empirical investigation, we propose the introduction of a new semantic distinction within the forms of nouns, namely the distinction of a simple quantitative meaning versus a pair/group meaning. There are nouns in Czech that typically refer to a pair or to a (commonly encountered) group of entities, not merely to a large amount of these entities (e.g. *ruce* 'arms', *vlasy* 'hair', or *sírky* 'matches'). These nouns are combined with set numerals rather than with the basic ones. In the paper, we argue that the above mentioned subcategorization is grammaticalized. A brief outline of the expressions of the pair/group meaning in Czech as compared to some other languages (German, English, Slavonic) is also provided.

Key words: grammatical category of number, singular, plural, pair/group meaning, nouns, numerals

Klíčová slova: gramatická kategorie čísla, singulár, plurál, souborovost, substantiva, číslovky

1. Úvod

Ve stati se zabýváme analýzou spojení substantiv s číslovkami s hlavním zřetelem na odchylky při počítání substantiv párových a jim podobných. Naše argumentace směřuje k tomu, že formální a významová opozice singuláru (dále *sg*) a plurálu (dále *pl*) není pro explicitní popis češtiny dostačující a že je třeba gramatickou kategorii čísla z hlediska významu diferencovat jemněji.

Po zhodnocení přístupů ke klasifikaci substantiv co do vyjádření čísla a k třídění číslovek v českých mluvnicích (odd. 2) ukážeme, že pro mnoho českých substantiv je typické, že jejich plurálová forma nemá význam množství jednotlivin, ale že jednotkou počítání je jejich pár nebo obvyklý soubor. Zároveň však přinášíme argumenty pro to, že schopnost vytvářet soubory je vlastní většině českých substantiv a že „souborovost“ je vhodné pokládat za gramatikalizovanou kategorii (odd. 3 a 4). Snažíme se též ukázat, že nově navrhované sémantické distinkce v oblasti čísla nejen doplňují teoretický popis, ale vzhledem k jazykové odlišnosti jsou potřebné i pro úkoly aplikované, jako je překlad včetně překladu strojového, kde tyto distinkce musí být tak či onak zachyceny (odd. 5).

2. Dosavadní popis čísla u substantiv a třídění číslovek

Základní protiklad *sg* a *pl* českých substantiv je kategorií paradigmatickou, z hlediska významového je to kategorie pojmenovávací, onomatologická (viz Mathesius, 1929; Daneš, 1991). Pojem duálu je v současné češtině u substantiv spojen pouze se stránkou výrazovou a popisuje se jako „odchylka“ ve formálním tvarosloví.

* Vznik této studie byl podpořen projekty GA ČR P406/2010/0875 a MŠMT ČR LC536.

Skutečnost, že v češtině počítáme *jedna hruška, dvě hrušky, pět hrušek, ale jedny boty, dvoje boty, patery boty* (vedle *jedna bota, dvě boty, pět bot*) se v mluvnicích češtiny odráží jen v rámci popisu číslovek. Číslovky *jedny, dvoje* atd. užitě s plurálovým tvarem substantiva *bota* nazývají Komárek et al. (1986, s. 118n.)¹ souborové. Pokud se o substantivech ve spojení s nimi vůbec mluví, charakterizují se jako „pojmenování dispozičních předmětů, které slouží lidem v běžné životní praxi“ (Komárek et al., 1986, s. 118); Miko (1962, s. 67n.) řadí většinu z nich do třídy substantiv užívaných převážně v plurálu.² Také fakt, že číslovky *jedny, dvoje* atd. fungují ve spojení se jmény pomnožnými jako číslovky základní (*dvoje nůžky, troje kleště*) se v mluvnicích chápe jako jistá „anomálie“.³

O počítání souborů jako o další odchylce od „běžného“ užití substantiv s číslovkami se však speciálně nemluví, ačkoli jde o problematiku zasahující vedle číslovek také paradigmatickou substantiv. Zmínky naznačující tuto problematiku nacházíme u Komárka (1978, s. 43):⁴ „[...] případy jako *troje boty, dvoje náušnice, rukavice* atd. (substantiva jsou zde rovněž pomnožná – jejich význam, tj. ‚pár bot, náušnic apod.‘ se nekryje s plurálem substantiv *boty, náušnice...*).“ O spojení číslovek souborových a druhových se jmény souborů mluví Jiranová (2008) ve své diplomové práci; svá konstatování opírá o bohatý materiál získaný z korpusových a dalších elektronických zdrojů.⁵

Ačkoli směřujeme v této stati k návrhu zjemnit zavedenou funkční škálu čísla u substantiv (*sg* a *pl*), nemůžeme zcela pominout způsob, jakým se vykládají číslovky: Třídění číslovek na základní, řadové, násobné, druhové, souborové a popř. další je založeno na jejich významu (srov. Komárek et al., 1986, s. 112n.); kromě toho je zavedena distinkce číslovek určitých a neurčitých. Tvarová stránka se pak spojuje se skloňováním substantivním, adjektivním, zájmeným, popř. defektním (s paradigmatickým od dvou tvarů). Významové třídění číslovek však nezohledňuje plně jejich fungování a pomíjí fakta typu: číslovky s primárně souborovým významem se používají jako základní (u jmen pomnožných i jinde, což je hlavním předmětem našich úvah zde); číslovky primárně násobné mají podobu adjektivní nebo adverbialní podle syntaktické funkce ve větě apod. Některé z těchto asymetrií jsou v návrhu vycházejícím z funkčního generativního popisu a implementovaném v Pražském závislostním korpusu 2.0 (PDT 2.0; Hajič et al., 2006) zachyceny následovně: „hloubkově“ (tektogramatické) lemma odpovídá základní podobě počtu (*dva, tři, pět, deset* atd.), připojením gramatickému s hodnotami *basic, ord, kind, set, frac* je zachycováno, jak vypadá lemma „povrchové“ (pro *tři* se jedná po řadě o povrchová lemmata *tři/troje, třetí, trojí, troje, třetina*; srov. Razimová – Žabokrtský, 2005). Zatímco uvedené hodnoty gramatickému patří rovněž významové (funkční morfologii), chybí řada termínů pro pojmy z formální morfologie; pro popis vztahů mezi funkcí *basic* a její kontextově podmíněnou formou (*tři, troje*) není zatím k dispozici vhodná terminologická řada. Pokusíme se proto zatím vystačit s tradičními termíny číslovka základní a souborová. Stranou tu necháváme i problémy spojené s hranicí číslovek a substantiv (jako *řada, hromada, spousta, dvojice*), číslovek a adverbii (*hodně, málo, trochu*) a specifické problémy spojené s významovými jemnostmi typu *paterě šaty* a *patery šaty*; ostatně Jiranová (2008) prokázala na materiálu neustálenost úzu, kdy tu jde o počítání stejných či různých jednotek.

¹ Viz i Čechová a kol. (1996, s. 140); Komárek (1978, s. 44) mluví o číslovkách skupinových.

² Srov. Miko (1962, s. 67): „Pri niektorých kusových javoch však naopak vychádzame skôr z množstva a jednosť vnímame pri nich ako príznakovú [...]“; srov. také Komárek et al. (1986, s. 50n.).

³ Jinou „anomálií“, spojení jmen látkových s číslovkou jako označení počtu typických dávek látky (*dvě piva, tři polévky*) nebo počtu druhů (*dvě vína/dvoji víno, dvě mouky/dvoji mouka*), v češtině analyzovala Panevová (1984–1985).

⁴ Podobně srov. Karlík – Nekula – Rusínová (2000, s. 231).

⁵ Děkujeme autorce za svolení citovat zde (s příslušným odkazem) příklady z její diplomové práce.

3. Počítání souborů

Zabýváme se zde substantivy, u nichž vedle pravidelného protikladu jednotného (*sg*) a množného (*pl*) čísla označujícího rozdíl jednoho a více kusů (*bota – má obě boty levé*) existuje formální plurál zpravidla označující soubor, např. *koupil si (jedny) boty*. Tímto souborem je často pár (srov. substantiva *lyže, křídla*), může se ovšem jednat i o soubory rozsáhlejší (počet jednotlivin tvořících daný soubor nebývá specifikován, př. *klíče, sirky, prášky*); dále mezi páry a soubory nerozlišujeme, používáme souhrnný termín souborovost (viz odd. 4).

Pokud bychom chtěli rozdíl mezi *dva klíče* a *dvoje klíče* zachycovat jako rozdíl zprostředkovaný typem číslovky, narazili bychom při popisu významové stavby (tekto-gramatiky) na následující problémy:

(i) substantiva označující soubor/soubory by musela být ve slovníku uvedena v plurálové formě jako zvláštní položka;⁶

(ii) v konstrukcích bez číslovky by nebylo zřejmé, zda plurálovou formu interpretujeme jako označení souboru/souborů nebo většího množství kusů;

(iii) pokud by ve spojení *jedny klíče* byla „významová“ hodnota čísla substantiva označena jako plurál, byla by těžko vysvětlitelná jeho spojitost s významem ‚jeden‘.

Potence jazykového systému vytvářet soubory neomezeně podle vyjadřovacích potřeb ukazuje, že řešení (i) by bylo nejen neúsporné, ale i nemožné (viz korpusové doklady (1), (2), (3)); o souborovém významu svědčí přítomnost souborové číslovky, i když v př. (1) je možno ji chápat také jako součást vyjádření kontrastu *jedni – jiní (druzí)*:

- (1) Jedni **odborníci** přikládají pět- až šestkrát větší tržní šance metodám řešení e-businessu, jiní tvrdí, že e-shopping se přeceňuje a e-business nedoceňuje. (SYN2005)
- (2) Pak jsme šli sedmery **závoji** do třinácté komnaty deště. (SYN2005)
- (3) Najdeme-li dvoje velké **stopy** a mezi nimi jedny menší, řekneme si: „rodina na výletě“. (SYN2005)

Uvedený argument ukazuje, že souborovost není vlastností lexikální; není možné uvést substantiva vyjadřující soubor/soubory seznamem tak, jako si to lze představit u substantiv pomnožných,⁷ souborovost je tedy možné pokládat za kategorii gramatikalizovanou.

To nás vede k návrhu, aby významová opozice *sg* vs. *pl* byla obohacena o další distinkci, totiž *pro stý počet (simple)* vs. *souborovost (set)*. V rámci kategorie čísla pak tedy navrhuje pracovat se čtyřmi významy: *sg-simple* (př. *bota*), *sg-set* (př. *jedny boty*), *pl-simple* (př. *všechny levé boty*), *pl-set* (př. *troje boty*). Bude-li substantivum s významem *sg-set*, *pl-set* spojeno s číslovkou, hodnota *basic* se na povrchu změní na hodnotu v tradičních mluvnicích nazývanou číslovka souborová (popř. *druhov*), a to s lexikálními důsledky pro její podobu, o nichž mluvíme výše, a s příslušnými gramatickými důsledky (shodou; *jedna velká bota.sg-simple* vs. *jedny velké*

⁶ Podobně staví tuto otázku Corbett (2000, s. 80).

⁷ Rys *pomn* ve slovníku u jmen pomnožných vede na morfématické rovině k odlišnému výběru číslovky než u substantiv ostatních a také k odlišné shodě na povrchové rovině. U těchto substantiv však jde o „defekt“ formální, povrchový.

boty.sg-set). Postup bude poté stejný jako při prostém počítání jmen pomnožných, i ta se významově při prostém počtu pojí s hodnotou *basic*.⁸

4. Substantiva z hlediska vyjadřování souborovosti

Souborovost mohou – jako význam zakotvený v jazykovém systému – vyjadřovat v zásadě všechna substantiva. Pro některá substantiva je však tento význam prototypický (srov. Miko, 1962; Komárek et al., 1986 s. 118; Jiranová, 2008): tato substantiva se často užívají v plurálu, jejich plurálová forma je přitom běžně používána k označení souboru/souborů, u některých substantiv dokonce častěji než k označení pouhého většího množství jednotlivin; konkrétní údaje pro vybraná substantiva uvádíme níže. Souborový význam jako prototypický předběžně přisuzujeme substantivům označujícím:

- tělesné části: párový význam mají vedle prostého plurálu např. substantiva *ruce, oči, plíce, křídla*, substantivum *nohy* označuje pár nebo různě rozsáhlý soubor (u koní, pavouků, stonožek atd.), substantiva jako *zuby, vlasy, řasy, nehty* vyjadřují soubor (často nespecifikovaného počtu) jednotlivin,
- předměty určené pro tyto tělesné části (*rukavice, náušnice, sluchátka, ponožky, lyže, pouta*),
- další předměty denní potřeby (*klíče*), plurálovou formou se často označuje obvyklé, běžně prodejné nebo používané balení (*sirky, cigarety, ubrousky, karty, žiletky*),
- rodinné příslušníky tvořící páry nebo skupiny (*rodiče, prarodiče, sourozenci, dvojčata, trojčata*)⁹
- a další, např. *závory, koleje; schody; záchodky; závorky*.

Pro začlenění významu souborovosti do formálního popisu jazyka, zvláště jako pomůcku pro zachycení tohoto významu v anotovaném korpusu, pokládáme za užitečné sestavit seznam substantiv vyjadřujících tento význam prototypicky (jedná se o seznam otevřený). Jsme si vědomy, že z hlediska teoretického popisu přisuzujeme opozici *simple* vs. *set* roli systémovou a takový seznam se pak jeví jako exemplifikace užití významu *set* a argumentace pro jeho instalaci do popisu jazyka.

Vyšly jsme z jazykových dat uložených v korpusu SYN2005.¹⁰ Vyhledaly jsme kontexty, v nichž substantivům předchází (ve vzdálenosti až dvou slov) souborová

⁸ Z uvedených úvah plyne, že chování jmen pomnožných je neseno jejich rysem lexikálním, zatímco „defektní“ chování jmen označujících soubor/soubory plyne ze způsobu jejich počítání.

⁹ Do uvedené skupiny jsme zvažovaly zařadit i substantiva *manželé* a *snoubenci*. Tato substantiva se ovšem od ostatních uvedených substantiv liší: zatímco např. plurálovou formou *rodiče* je označován buď pár (typicky) tvořený matkou a otcem (popř. větší množství těchto párů), nebo větší množství jednotlivých matek a/nebo otců, plurálová forma substantiv *manželé* a *snoubenci* označuje buď pár (typicky) tvořený mužem a ženou (popř. větší množství těchto párů), nebo větší množství mužů (nikoli ovšem žen), kteří jsou s někým v manželském nebo snoubeneckém vztahu. Plurálová forma substantiv *manželé* a *snoubenci* je tedy homonymní, tato substantiva musejí být ve slovníku zachycena jako dvě položky: v párovém významu nemají substantiva *manželé* a *snoubenci* singulárovou formu (vyjadřují pouze významy *sg-set* a *pl-set*), ve druhém z uvedených významů disponují singulárovými i plurálovými tvary; navíc se liší pravopisnou podobou instrumentálu *manžely/i*.

¹⁰ SYN2005 je reprezentativní korpus současné psané češtiny o velikosti 100 milionů textových slov (tj. slovních tvarů, čísel a interpunkčních znamének); viz <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.

číslovka, konkrétně některý z tvarů číslovek *jedny, dvojce, troje, čtyry, patery, šestery, sedmery, dvacaterý, stery* a *tisícery*.¹¹ Z vyhledaných dokladů jsme kromě nerelevantních (dotazu odpovídala např. i sekvence *trojích typů oken*) vyloučily jednak doklady s pomnožnými substantivy (číslovkový tvar zde vyjadřoval počet jednotlivin), jednak případy, v nichž má spojení číslovky a substantiva druhový význam (př. (4)), nebo u nichž jsme neuměly rozhodnout mezi druhovou a souborovou interpretací. Mezi těmito dvěma interpretacemi je vzhledem k vysoké tvarové homonymii mezi souborovými číslovkami a jejich druhovými protějšky nutné rozhodovat ve všech pádech kromě nominativu a akuzativu, v některých kontextech ovšem tyto významy věcně splývají; srov. př. (5) s homonymním tvarem *dvojích*, pro který považujeme za přijatelnou jak interpretaci ‚dva druhy cen‘, tak ‚dva soubory cen‘.¹²

- (4) Metro měly chránit dvojí tlakové **uzávěry**. (Staniční, které zpravidla na konci eskalátorů zabraňují vpádu vody z ulice do tubusů metra, a traťové, jež v případě zaplavování rozdělí tunely na jakési „plavební komory“.) (SYN2005)
- (5) Ani skrytě neuplatňujeme systém dvojích **cen** – čili nenabízíme jiné ceny pro domácí publikum a jiné pro zahraniční. (SYN2005)

V tab. 1 je uvedeno deset substantiv, která v plurálu běžně označují soubor/soubory a jejichž plurálová forma se v datech SYN2005 vyskytovala po uvedených souborových číslovkách nejčastěji. Ukazuje se, že počet souvýskytů těchto substantiv se souborovou číslovkou (2. sloupec) je vzhledem k celkovému počtu plurálových forem jednotlivých substantiv (3. sl.) velmi nízký, tyto dva údaje přitom nekorelují. Všechna tato substantiva – s výjimkou substantiva *ruce* – se v SYN2005 vyskytla častěji v plurálu než v singuláru (4. sl.). V analyzovaném materiálu se ve spojení se souborovou číslovkou vyskytlo dalších zhruba 70 substantiv vyjadřujících souborový význam, ovšem s nízkou frekvencí v rozmezí 1 až 4.

V dalším kroku jsme pro každé ze substantiv uvedených v tab. 1 ručně analyzovaly vzorek 100 vět náhodně vybraných z výsledků dotazu na všechny plurálové formy těchto substantiv. U každého z těchto substantiv plurálová forma označovala častěji soubor/soubory (významy *sg-set* a *pl-set*) než plurál jednotlivin (význam *pl-simple*), srov. tab. 2 (sloupce 2 a 3 vs. 5).

¹¹ Pro tento příspěvek jsme vyhledaly pouze souborové číslovky s číselnou hodnotou 1 až 7 a tři zástupce s vyšší hodnotou (podle Komárka et al., 1986, s. 118, není užívání souborových číslovek s vyšší hodnotou obvyklé). V korpusu SYN2005 jsme vyhledaly jednotlivé číslovkové tvary, což nám usnadnilo následný ruční výběr dokladů, v nichž jde o spojení souborové číslovky a substantiva se souborovým významem (vzhledem k tomu, že v SYN2005 jsou souborové číslovky lemmatizovány jako druhové, vyhledávání podle lemmatu nebylo možné).

¹² Komárek et al. (1986, s. 119) upozorňují, že u homonymních tvarů se prosazuje druhová interpretace na úkor souborové. Pro druhovou interpretaci věty (5) hovoří i skutečnost, že spojení *dvojí ceny* (s nehomonymním tvarem číslovky druhové) se v SYN2005 vyskytuje 21krát, oproti tomu spojení *dvoje ceny* (s nehomonymním tvarem souborové číslovky) ani jednou (v obou vyhledávaných spojeních mohla být mezi číslovkou *dvojí/dvoje* a substantivem *ceny* až dvě slova). Věty jako *Každý z nás má totiž dvoje oči. Jedny, které koukají na svět normálně, a druhé, které jsou v srdci.* (viz př. (701) u Jiranové, 2008) ovšem ukazují, že rozhodování mezi druhovým a souborovým významem není snadné ani v případech s jednoznačným číslovkovým tvarem. Zatímco větu (5) a obdobné případy jsme do kvantitativních údajů týkajících se substantiv s významem souborovosti nezahrnovaly, věty typu *Každý z nás má totiž dvoje oči.* ano.

Tab. 1: Substantiva se souborovým významem, kterým předcházela souborová číslovka

/1/ substantivum v pl.	/2/ pl. forma v doprovodu soubor. číslovky	/3/ pl. forem celkem	/4/ sg. forem celkem
<i>boty</i>	32	6451	1507
<i>ruce</i>	23	27935	49682
<i>ponožky</i>	15	1019	246
<i>oči</i>	14	37299	8221
<i>lyže</i>	9	1304	221
<i>nohy</i>	6	15986	10279
<i>rodiče</i>	6	18827	1215
<i>zuby</i>	6	8394	1112
<i>pouta</i>	5	1335	707
<i>rty</i>	5	7528	1169

Deset nejčastějších substantiv se souborovým významem, jimž v korpusu SYN2005 předcházela (ve vzdálenosti až dvou slov) tvar souborové číslovky *jedny, dvoje, troje, čtyry, patery, šestery, sedmery, dvacaterý, stery* nebo *tisícery*; počet případů, v nichž k tomuto souvýskytu došlo, je uveden ve 2. sloupci. Celkový počet plurálových a singulárových forem těchto substantiv v SYN2005 uvádíme ve 3. a 4. sloupci (pro údaje v těchto sloupcích jsme nezjišťovaly, v kolika případech se jedná o jiný než námi zkoumaný význam, o chybnou anotaci apod.).

Obdobný vzorek (o stejné velikosti, získaný stejným způsobem) jsme analyzovaly také u několika dalších substantiv. Substantiva *bonbony, klíče, koleje* (zajímá nás význam ‚vlakové koleje‘, ‚vyjeté koleje‘ apod.), *řasy* (‚na oku‘), *sušenky* a *toalety* (‚záchody‘) jsme vybraly z těch podstatných jmen, která se v SYN2005 ve spojení se souborovou číslovkou vyskytla méně než pětkrát. Substantiva *cigarety* a *křídla* nebyla v SYN2005 souborovou číslovkou doprovázena ani v jednom případě. Souborový význam (*sg-set* a *pl-set*) převažoval nad běžným plurálovým významem (*pl-simple*) v dokladech pro substantiva *klíče, koleje, křídla, řasy* a *toalety*, na rozdíl od toho pro substantiva *bonbony, cigarety* a *sušenky* se doklady s významem souborovosti v rozebíraných dokladech téměř nevyskytly, srov. tab. 3 (sloupce 2 a 3 vs. 5). Analyzovaný korpusový materiál shrnutý v tabulkách 2 a 3 podrobněji popisujeme dále v příspěvku.

Pro význam souboru *sg-set* (sl. 2 v tab. 2 a 3) jsme se vedle souborové číslovky, která se v analyzovaných vzorcích vyskytovala výjimečně (např. u substantiva *boty* ve dvou dokladech ze sta, u substantiva *lyže* v jedné větě ze sta, se substantivem *oči* ani jednou), rozhodovaly např. na základě blízkého kontextu (př. (6), (7)), nejčastěji však na základě znalosti světa (srov. (8) až (10)).

Předběžně jsme předpokládaly, že v souborovém významu budou často užívána také substantiva označující potraviny, spotřební zboží apod., typickým souborem by v těchto případech bylo běžné balení. Korpusový materiál pro tři vybraná substantiva (*bonbony, cigarety* a *sušenky*) ovšem tuto hypotézu nepotvrdil: význam *sg-set* jsme identifikovaly v jediném případě u substantiva *cigarety* (př. (11)). O tomto významu, popř. o významu *pl-set* jsme sice uvažovaly ještě v dalších 27 dokladech se substantivem *cigarety* i v dokladech se substantivy *bonbony* (33 dokladů) a *sušenky* (1 doklad), jednotlivé doklady

Tab. 2: Významy nejčastějších substantiv se souborovým významem

/1/ substantivum	/2/ <i>sg-set</i>	/3/ <i>pl-set</i>	/4/ <i>sg-set/pl-set</i>	/5/ <i>pl-simple</i>	/6/ nerozhodnuto	/7/ součást frázému	/8/ nerelevantní
<i>boty</i>	66	5	9	0	18	1	1
<i>ruce</i>	62	11	4	0	4	15	5
<i>ponožky</i>	51	26	16	1	1	0	0
<i>oči</i>	78	7	11	1	0	1	2
<i>lyže</i>	63	14	18	0	5	0	0
<i>nohy</i>	70	15	8	1	6	0	0
<i>rodiče</i>	50	9	6	7	27	0	1
<i>zuby</i>	44	1	0	15	12	26	2
<i>pouta</i>	43	3	5	1	4	43	1
<i>rty</i>	93	2	4	0	1	0	0

Substantiva z tab. 1 a počet případů, kdy označovala soubor (*sg-set*, 2. sloupec), větší počet souborů (*pl-set*, 3. sl.) nebo větší množství jednotlivin (*pl-simple*, 5. sl.). Počet případů, v nichž nelze rozhodnout mezi významem souboru a souborů, je uveden ve 4. sl., ostatní nerozhodnuté případy ve sl. 6. Případy, v nichž substantivum vystupuje jako součást ustáleného spojení nebo frázému, jsou shrnuty ve sl. 7, počet nerelevantních případů je zaznamenán ve sl. 8. Pro každé substantivum bylo analyzováno 100 vět z korpusu SYN2005, které obsahovaly plurálovou formu daného substantiva.

Tab. 3: Významy vybraných substantiv, pro která byl předpokládán souborový význam

/1/ substantivum	/2/ <i>sg-set</i>	/3/ <i>pl-set</i>	/4/ <i>sg-set/pl-set</i>	/5/ <i>pl-simple</i>	/6/ nerozhodnuto	/7/ součást frázému	/8/ nerelevantní
<i>bonbony</i>	0	0	0	67	33	0	0
<i>cigarety</i>	1	0	0	71	27	0	1
<i>klíče</i>	43	3	2	26	8	6	12
<i>koleje</i>	32	5	12	4	5	17	25
<i>křídla</i>	66	3	13	5	2	0	11
<i>řasy</i>	38	2	2	5	2	0	51
<i>sušenky</i>	0	0	0	99	1	0	0
<i>toalety</i>	45	2	5	10	10	0	28

Vybraná substantiva a počet případů, v nichž vyjadřovala soubor (*sg-set*, 2. sloupec), větší množství souborů (*pl-set*, 3. sl.) nebo větší množství jednotlivin (*pl-simple*, 5. sl.); k dalším sloupcům viz popis u tab. 2. Pro každé substantivum bylo analyzováno 100 vět ze SYN2005.

ovšem neposkytovaly dostatečnou oporu pro to, abychom dokázaly vyloučit, že se nejedná o význam prostě plurálový – tyto doklady proto uvádíme jako nerozhodnuté (sl. 6 v tab. 3; srov. interpretace ‚jednotlivé bonbony‘ vs. ‚balíčky bonbonů‘ v př. (32)).

- (6) Harry Ford mu povolil **pouta**.*sg-set* na nohou a pomohl al-Sálímovi, aby se postavil. (SYN2005)
- (7) Mysleli na let na **křídlech**.*sg-set* divoké husy. (SYN2005)
- (8) Pak mi můj muž pomáhá nazout **lyže**.*sg-set*, chce rychle upláchnout z místa činu. (SYN2005)
- (9) Šel si vyčistit **zuby**.*sg-set* do koupelny, kde nad rohovou vanou stál skleněný jelen. (SYN2005)
- (10) Při své povaze si nechal zhotovit rezervní **klíče**.*sg-set*. (SYN2005)
- (11) Muž nejdříve požádal o **cigarety**.*sg-set*. (Když mu prodavačka vracela drobné, brutálně ji napadl.) (SYN2005)

Význam většího množství souborů (*pl-set*; sl. 3 v tab. 2 a 3) zpravidla nebývá doprovázen souborovou číslovkou, vyrozumívá se z blízkého kontextu (př. (12) a (13)), v př. (14) a (15) tento význam preferujeme na základě znalosti světa.

- (12) Chlapec měl dívku rád, a když oba vyrostli, jednoho večera v teplém červenci se k sobě přitiskli rudými, horkými *rty.pl-set*. (SYN2005)
- (13) Naše *oči.pl-set* se setkaly jenom na zlomek sekundy, ale on věděl a já taky. (SYN2005)
- (14) (Ostatně nejstarší *lyže.sg-set* se našly právě v Norsku.) Pocházejí z roku 2500 př. n. l. a jsou vystaveny v muzeu *lyží.pl-set* pod skokanským můstkem v Holmenkollenu u Oslo. (SYN2005)
- (15) Zkoušení *bot.pl-set* bývá dlouhá procedura. (SYN2005)

Téměř pro všechna substantiva se v analyzovaných vzorcích vyskytly doklady, v nichž má dané substantivum souborový význam, nedokážeme ovšem rozhodnout mezi významy *sg-set* a *pl-set* (sl. 4 v tab. 2 a 3). Ve větách (16) a (17) by mezi těmito významy bylo možné rozhodnout pouze se znalostí reality, ke které věty odkazují. To, že se může jednat o oba významy, se ukazuje při substituci analyzovaných substantiv substantivy, pro která význam souborovosti prototypický není (konkurují si u nich významy *sg-simple* a *pl-simple*; tato substantiva uvádíme v příkladech v závorce po symbolu ~).¹³ Oproti tomu substantiva v př. (18) až (21) zřejmě odkazují k většímu množství souborů (v (18) jde o několik žen a jejich oči a vlasy, v (19) každý z mužů používá jednu lyže atd.), v uvedených kontextech ovšem mohou být použita jak pro význam *sg-set*, tak *pl-set* (v obou případech jde o distributivní interpretaci).

- (16) Jízdní kola, ale také *lyže.sg-set/pl-set* a plynový vaříč si odnesl neznámý zloděj, který se vloupal do sklepa v jednom domě v Neratovicích na Mělnicku. (SYN2005)
- (17) Po zbytek noci panovalo ticho rušené jen šumotem sovích *křidel.sg-set/pl-set*. (SYN2005)
- (18) Byly ušmudlané a otrhané, ale většinou měly nádherné *oči.sg-set/pl-set* (~ nosnosy) a bohaté, kudrnaté *vlasy.sg-set/pl-set* (~ nosnosy), i když by potřebovaly umýt a učesat. (SYN2005)
- (19) Někteří z mužů používají *lyže.sg-set/pl-set* (~ kolokola), někteří pohánějí stádo na sněžných skútrech. (SYN2005)
- (20) Rawlins a Tim a já jsme jenom olízli *rty.sg-set/pl-set* (~ nosnosy). (SYN2005)
- (21) Kolik výtisků magazínu LN váží stejně jako všichni závodníci české štafety v běhu na *lyžích.sg-set/pl-set* (~ v jždě na kolečkolech) mužů na OH v Salt Lake City? (SYN2005)

Význam plurálu jednotlivin (*pl-simple*; sl. 5 v tab. 2 a 3) byl v analyzovaném korpusovém materiálu u většiny zvolených substantiv doložen málo. Např. u substantiv *boty*, *ruce*, *lyže*, *rty* nebyl tento význam v analyzované stovce vět zastoupen vůbec, u substantiv *ponožky*, *oči*, *nohy*, *pouta* se vyskytl pouze jednou, u substantiv *rodiče*, *koleje*, *křídla*, *řasy* a *toalety* ve čtyřech až deseti případech. Při vyjadřování významu *pl-simple* byla tato substantiva doprovázena adjektivem (vymežujícím z obvyklého souboru jeho část, viz (22)) nebo výrazem s kvantifikačním významem: základní číslovkou uvádějící přesný počet jednotlivin (př. (23)), substantivem jako *pár*, *svazek* explikujícím, o jaký soubor se v daném případě jedná (př. (24), (25)),¹⁴ dále např. úplností číslovkou *oba*, kterou mluvčí upozorňuje na každou ze dvou osob zahrnovaných pod souborový pojem

¹³ Navržená substituce na rozdíl od vět (18) až (21) pomůže rozhodnout případy jako *Dnes už není výjmkou ski servis, úschovna a půjčovna lyží.pl-set* (~ kol) nebo *Běžkyně na lyžích.sg-set* (~ jezdčyně na kole) Neumannová vyhrála závod SP na olympijských tratích v Salt Lake City (obě věty ze SYN2005).

rodiče (př. (26)), nebo substantivem *řada* vymežujícím (přesně neurčenou) část z obvyklého souboru (př. (27)). Ve větě (28) adjektivum ani číslovka nevystupuje, význam *pl-simple* jsme identifikovaly na základě znalosti světa.

- (22) Paní Ecclesová se otočí s jazykem posunutým v ústech ke krajním **zubům**.*pl-simple*, což jí sešikmí tvář do zamyšleného výrazu, a střízlivě si ho změří. (SYN2005)
- (23) Říkali mu Želda, ale také Tygr, protože má na horní čelisti o dva **zuby**.*pl-simple* víc. (SYN2005)
- (24) Advokát Lanne vyndal z kapsy svazek **klíčů**.*pl-simple* a pomalu otevřel zásuvku psacího stolu. (SYN2005)
- (25) Svrchní pár **křidel**.*pl-simple* s hnědo-bílou kresbou představuje výborné mimikry, nádherný hnědo-červený spodní pár zůstává skrytý. (SYN2005)
- (26) Že to moje nešťastné dítě dostalo do genetické výbavy to nejhorší možné od obou svých **rodičů**.*pl-simple*. (SYN2005)
- (27) Přijde unterscharführer Karl Schiffner, v obličejí jakoby připudrovaný a při řeči ukáže řadu zlatých **zubů**.*pl-simple*. (SYN2005)
- (28) Personál opatrně naváděl tryasková letadla, aby do sebe nenarazila, **křídla**.*pl-simple* se mýjela jen o centimetry. (SYN2005)

Z hlediska významu *pl-set* se od většiny analyzovaných substantiv lišila substantiva *bonbony*, *cigarety* a *sušenky*: význam *pl-simple* u této trojice substantiv převažoval nad užitím ve významech souborových (př. (29)). Ovšem podobně jako substantiva, u nichž byl význam *pl-simple* doložen málo (*boty*, *ruce* apod.), byla i substantiva *bonbony*, *cigarety* a *sušenky* při významu *pl-simple* často doprovázena číslovkou (např. v 16 ze 67 dokladů, v nichž substantivum *bonbony* má význam *pl-simple*) nebo substantivem *pytlík*, *krabička*, *kornout* apod. (17 ze 67 dokladů se substantivem *bonbony* vyjadřujícím význam *pl-simple*; souborový význam má v př. (30) celé spojení *pytlík bonbonů*, srov. pozn. 14).

- (29) Pokud dítě nenávidí **bonbony**.*pl-simple*, může i bonbon znamenat potrestání. (SYN2005)
- (30) ... dáte jí pouhopouhých pět korun, za něž se dá dnes pořídít sotva dobrá houska nebo pytlík **bonbonů**.*pl-simple* (SYN2005)

Počet případů, u nichž si nejsme jisty, zda je vyjádřen souborový význam (*sg-set* nebo *pl-set*) nebo význam prostě plurálový (*pl-simple*), srov. př. (31) a (32), je pro jednotlivá analyzovaná substantiva uveden v 6. sloupci tab. 2 a 3. Zvlášt jsme identifikovaly případy, kdy byla tato substantiva užitá v přeneseném významu nebo vystupovala jako součást ustálených výrazů a frazémů, př. (33) a (34), srov. sl. 7 v tab. 2 a 3. Mezi nerelevantní případy (sl. 8 v tab. 2 a 3) jsou zahrnuty případy, které byly vyhledány na základě chybné morfologické značky nebo v nichž analyzované substantivum vystupuje v jiném významu (např. *dámy ve večerních toaletách*, *vysokoškolské koleje*).

- (31) Tady je pár bodů, které mějte při hádkách s protivnými **rodiči**.*sg-set/pl-set/pl-simple* na paměti. (SYN2005)
- (32) Dával nám **bonbony**.*pl-set/pl-simple* celý rok i následující léta, pokaždé když jsme přišli do obchodu. (SYN2005)

¹⁴ V příkladech typu (24), (25) mají souborový význam spojení *svazek klíčů*, *pár křidel* jako celky. Souborovost tu není vyjadřována plurálem substantiv *klíče* a *křídla*, je z těchto substantiv „extrahována“ a vyjadřována substantivy *svazek* a *pár* (souborovost je vlastním lexikálním významem těchto substantiv). Význam substantiv *klíče* a *křídla* v takových dokladech zde pracovně interpretujeme jako prostě plurálový.

- (33) A nyní dokonalým spalováním v Markově atomovém motoru se, jak se zdá, tato vázaná energie uvolnila, zbavena hmotných *pout.sg-set/pl-set/pl-simple*, které ji vázaly. (SYN2005)
- (34) Věčně kontroval, s kým má Stradlater rande, přestože měl Stradlatera plný *zuby.sg-set/pl-simple*. (SYN2005)

Na základě podrobné analýzy korpusového materiálu popsaného v tomto příspěvku (shrnutého v tab. 1, 2 a 3), dále na základě citovaných příruček a na základě vlastní introspekce jsme sestavily (pracovní) seznam substantiv, jejichž plurálová forma má prototypicky souborový význam:

adidasky, bačkory, běžky, boky, botasky, botičky, botky, boty, brusle, cvičky, čtyřčata, dlaně, doklady, dřeváky, dřeváčky, dvojčata, chlupy, chodidla, iniciály, kanady, karty, klíče, klíčky, kly, koleje (vlakové, vyjeté apod.), kolena, končetiny, kopačky, kotníky, kozačky, křídla, kšandy, kulisy, kyčle, lakýrky, ledviny, lodičky (boty), lokty, lyže, mandle (párový orgán), mokašiny, ňadra, náušnice, nehty, nohy, nozdry, oči, osmerčata, pantofle, papuče, parkety, parohy, paterčata, paty, plátěnky, plíce, podešve, podkolenky, ponožky, pouta, prarodiče, prsa, prsty, punčochy, punčošky, ramena, rodiče, rohy, rolničky, rty, ruce, rukavice, řasy (na oku), sandály, sedmerčata, schody, schůdky, sirky, sluchátka, sourozenci, stehna, střevice, střevičky, šesterčata, šle, tenisky, toalety (záchody), trojčata, uši, vlasy, vrásky, záchodky, záchody, zápalky, zápěstí, závorky, závory, zoubky, zuby, žiletky

Do seznamu jsme (alespoň prozatím) nezařadily poměrně rozsáhlou skupinou substantiv, která označují potraviny nebo spotřební zboží vyskytující se v typických baleních. Pro tři z nich (*bonbony, cigarety* a *sušenky*) jsme zjistily, že soubor/soubory, tj. jedno nebo více balení příslušných potravin nebo zboží, označují velmi zřídka,¹⁵ popř. že konkrétní kontexty jsou natolik vágní, že mezi souborovým a běžným plurálovým významem nedokážeme rozhodnout. Jedná se např. o substantiva:

bonbony, brambory, cigarety, datle, fíky, kapičky (léky), kapky (léky), keksy, kolínka, kroupy (potravina), léky, makaróny, mandle (potravina), nudle, očka (potravina), oplatky, ořechy, oříšky, pistácie, piškoty, prášky (léky), rozinky, sardinky, sušenky, škvarky, špagety, těstoviny, tyčinky, ubrousky, vložky (potravina), dále označení pro jednotlivé druhy těchto potravin a zboží vzniklá většinou z proprií (např. *lentilky, mentolky, miňonky, partyzánky, sparty* aj.)

Dalšími kandidáty na zařazení do seznamu substantiv se souborovým významem byla substantiva *hranice* (ve významu ‚státní hranice‘ apod.), *uvozovky, záplavy* (‚přírodní katastrofa‘), *záclony* a další. V příkladech (35) a (36) mluvčí plurálovou formu těchto substantiv jako souborovou chápou a užívají ji tak. Při analýze většího množství korpusového materiálu se ovšem ukazuje, že takové užití je vzácné, plurálová forma těchto substantiv je běžně užívána jako pomnožná (viz také Komárek et al., 1986, s. 118),¹⁶ singulárová forma se buď téměř nevyskytuje (př. (36) je jediným dokladem singulárového tvaru substantiva *uvozovka* v SYN2005), nebo označuje totéž co forma plurálová (*polsko-německá hranice / polsko-německé hranice*). Do našeho seznamu jsme proto tato substantiva nezařadily.

¹⁵ To ovšem může být ovlivněno žánrovým složením korpusu. Užití těchto substantiv ve významu souborovosti je vázáno na určité typy situací (nakupování).

¹⁶ U substantiv *hranice* a *záplavy* to platí pouze pro naznačené významy (nikoli tedy pro významy jako ‚hranice dřeva‘, ‚záplava knih‘ aj.). Filipec a kol. (2005) uvádějí pro tato substantiva singulárová lemmata a počítají u nich s běžným protikladem *sg* a *pl* (s výjimkou substantiva *hranice*, které je ve významu ‚státní hranice‘ apod. dle Filipse a kol., 2005, častěji pomnožné).

- (35) Na mladého dobrovolníka Diecézní charity ostravsko-opavské se zaplombovaným nákladem invalidních vozíků, berlí a zimního oblečení pro postižené ve městě Gjilane čekaly šestery **hranice**, což znamená dvanáct celnic. (SYN2005)
- (36) Jestliže je v záorce nebo v **uvozovkách** celá věta, koncová závorka nebo **uvozovka** se umístí za interpunkční znaménko, které ukončuje větu. (SYN2005)

Mezi substantivy se souborovým významem neuvádíme ani substantiva *kapky* (srážky), *kroupy* (srážky), *odpadky*, *piliny*, *potraviny* (poživatiny), *srážky* (dešťové apod.), *vločky* (srážky) apod. Všechna tato substantiva se sice v korpusu SYN2005 vyskytovala častěji v plurálu než v singuláru (což ovšem není nutným rysem substantiv se souborovým významem, srov. *ruce* v tab. 1), jejich zařazení do seznamu substantiv prototypicky vyjadřujících souborový význam však brání především skutečnost, že s plurálovou formou těchto substantiv mluvčí nějaký vymezený soubor běžně nespojují a zpravidla je nepočítají ani jako soubory, ani jako jednotliviny.¹⁷

Cílem této detailní analýzy bylo prokázat, že většina konkrétních českých substantiv má schopnost seskupovat se do souborů, a být tudíž potenciálně počítána jako soubory. Po zavedení nových hodnot substantivního čísla se bude anotování nových dat Pražského závislostního korpusu (PDT 3.0) opírat o zde navržené zásady:

V konstrukcích s netypickým užitím substantivních souborů je souborovost zpravidla doprovázena (souborovou) číslovkou (viz příklady (1) až (3)). Na druhé straně existují substantiva, u kterých je souborovost významem prototypickým (jejich neuzavřený seznam jsme podaly výše). Jejich plurálový tvar vyjadřuje nejčastěji význam *sg-set* nebo *pl-set*, bez číslovky jde zpravidla o jediný soubor (*sg-set*). Pokud plurálový tvar těchto substantiv označuje více souborů (*pl-set*), je tato interpretace indikována kontextem (viz příklady (12), (13)). Také počítání jednotlivin u souborových substantiv (*pl-simple*) vyplývá z kontextu nebo znalosti světa (viz (22) až (30)). Uvedly jsme i příklady, které stojí na pomezí mezi souborovými a pomnožnými substantivy.

5. Počítání souborů v jiných jazycích

Snažily jsme se v této stati prokázat, že v rámci kategorie substantivního čísla existují jisté sémantické jemnosti, které mají gramatické důsledky, a proto patří do popisu jazykového systému. V tomto oddíle chceme navíc poukázat i na to, že co do vyjadřování souborů a jejich počtu se jazyky mezi sebou liší, a to i jazyky příbuzné, a že tedy zavedení navržené sémantické distinkce (*simple – set*) je potřebné i pro aplikace, jako je strojový překlad.

Substantiva jako *shoes* (boty), *gloves* (rukavice) v angličtině, resp. *Schuhe*, *Handschuhe* v němčině, bez doprovodného výrazu explikujícího počet souborů nebo jednotlivin se chovají obdobným způsobem jako v češtině: jejich plurálová forma typicky označuje soubor (viz (37)) nebo soubory (38), nikoli větší množství jednotlivin. Věta

¹⁷ Významově s analyzovanými substantivy se souborovým významem souvisejí substantiva jako *oblečení*, *povlečení*, *prádlo* ad. Soubor je u těchto substantiv ovšem vyjadřován singulárovou formou, větší množství souborů jejich plurálovou formou. Vzhledem k těmto odlišnostem tato substantiva do naší analýzy nezahrnujeme.

(39) je dokladem homonymie mezi významy *sg-set* a *pl-set*. Význam plurálu jednotlivin je u těchto substantiv indikován kontextem, srov. (40) a (44). Avšak vzhledem k tomu, že angličtina nebo němčina nemají analogii číslovek souborových (popř. druhových), je k počítání souborových jmen potřebné užití kategoriálních substantiv, jímž se odliší počet souborů od plurálu jednotlivin; srov. př. (41) až (43) oproti (44). Na základě předběžných pozorování se domníváme, že v angličtině i němčině (popř. v dalších jazycích) souborový význam prototypicky vyjadřují substantiva s významem odpovídajícím českým souborovým substantivům (srov. seznam pro češtinu v odd. 4; substantiva jako *cigarettes*, *Zigaretten* ‚cigarety‘ vyjadřují souborový význam ve specifických kontextech, týkajících se např. nakupování).

- (37) Queen Victoria inspired millions of modern-day brides by choosing a white gown and white **shoes**.*sg-set* for her wedding in 1840. [Královna Viktorie inspirovala miliony nevěst moderní doby volbou bílých šatů a bílých bot na svou svatbu v roce 1840.] (Internet)
- (38) Schon als Lehrling ist sie extra nach Italien gefahren, um dort auf Märkten **Schuhe**.*pl-set* zu kaufen, immer mehrere Paar auf einmal. [Už jako učnice jezdila speciálně do Itálie, aby si tam na trzích kupovala boty, vždy několik párů najednou.] (Internet)
- (39) Today I bought **shoes**.*sg-set/pl-set* online. [Dnes jsem si koupil boty on-line.] (Internet)
- (40) Police in Sweden believe they have uncovered an elaborate cross-border criminal masterplan to steal left **shoes**.*pl-simple* in Stockholm and match them up with right **shoes**.*pl-simple* pilfered from designer boutiques in Copenhagen. [Policie ve Švédsku věří, že odhalila propracovaný mezinárodní zločinecký plán na kradení levých bot ve Stockholmu a jejich párování s pravými botami ukradenými v návrhářských butikách v Kodani.] (Internet)
- (41) How much is too much for a pair of **shoes**.*pl-simple* for you? [Jaká cena za jedny boty / za pár bot je pro vás příliš vysoká?] (Internet)
- (42) Sie hatte ein bis zwei Schachteln **Zigaretten**.*pl-simple* am Tag geraucht. [Vykouřila za den jedny až dvoje cigarety / jednu až dvě krabičky cigaret.] (Internet)
- (43) All first aid kits should contain several pairs of **gloves**.*pl-simple*. [Všechny lékárníčky mají obsahovat několikery rukavice / několik párů rukavic.] (Internet)
- (44) Sind zwei **Zigaretten**.*pl-simple* schädlich am Tag? [Jsou dvě cigarety denně škodlivé?] (Internet)

Některé slovanské jazyky, i když příslušné číslovky souborové (r. *sobiratel'nyje*, p. *zbiorowe*) v paradigmatu mají, se chovají jinak než čeština. V češtině je užití kategoriálních substantiv při počítání souborů fakultativní a mnohdy příznakové. Ruština v případě souborů připouští spojení se souborovou číslovkou u substantiv párových (*dvoje tufel'* ‚dvoje boty‘ je vedle *dve pary tufel'* ‚dva páry bot‘ možné, mluvčí však první vyjádření pokládají za hovorové). U nepárových souborů je užití kategoriálního substantiva normou. U párového substantiva *lyži* ‚lyže‘ v gen. pl. jsme našly v Ruském národním korpusu (RNK) 252 výskytů; z nich 19 má při počítání kategoriální slovo *para* (viz (45), (46)).¹⁸ Při počítání substantiv označujících rozsáhlejší soubory se používá různých kategoriálních substantiv, např. substantivum *papirosa* ‚cigareta‘ se při počítání v ruštině pojí se substantivy *korobka* ‚krabička‘, *pačka* ‚balíček‘, viz (47):

¹⁸ Poměrně malý počet je dán tím, že ve většině kontextů jde o jedny lyže, kde číslovka není potřebná (nejfrekvencovanější je spojení *bez lyží*). Ostatně i v korpusu SYN2005 se v číslovkových skupinách projevuje obliba spojení *pár lyží*, proti 24 výskytům počítání *lyží* se substantivem *pár* stojí 10 výskytů se souborovou číslovkou.

- (45) Krepež 538S MCKINLEY 103 rassčítana na četyre pary **lyž'**.*pl-simple* ili dva snouborda. [Výtuž 538S MCKINLEY 103 je určena pro čtvery lyže / čtyři páry lyží nebo dva snowbordy.] (RNK, Avtopilot, 2002)
- (46) Rjadom s chudožnikom stojalo vosem' par **lyž'**.*pl-simple*. [Vedle umělce stály/stálo osmery lyže / osm párů lyží.] (RNK, V. Postnikov, Karadaš i Samodelkin v straně ljudojedov)
- (47) Vynimajet iz karmana neskol'ko paček nemeckich **papiros**.*pl-simple* v zelenych korobkach. [Vyndává z kapsy několikery německé cigarety / několik balíčků německých cigaret v zelených krabičkách.] (RNK, A. Boldyrev, Osadnaja zapis' (blokadnyj dnevnik))

Polština preferuje užití kategoriálního substantiva i u párových souborů (*dwie pary butów* ‚dvoje boty‘ / ‚dva páry bot‘), při počítání větších souborů užívá různých substantiv (*trzy pudełka zapalek* ‚troje zápalky‘ / ‚tři krabičky zápalek‘). Makedonština speciální souborové podoby číslovek nemá a opisuje je nejen u jmen označujících soubory, ale i u jmen pomnožných (*dve kubii kibrit* ‚dvoje sirky‘ / ‚dvě krabičky sirek‘, *tri spila karty* ‚troje karty‘ / ‚tři balíčky karet‘, *tri para pantaloni* ‚troje kalhoty‘). Srbština a chorvatština se co do počítání souborů podobá češtině (*troje čarape* ‚troje ponožky‘). Tam, kde u souborových substantiv nejde o jejich počítání, mají jejich plurálové formy stejné vlastnosti jako v češtině (a v angličtině a němčině, viz výše).¹⁹

6. Závěr

V příspěvku jsme se zaměřily na substantiva, jejichž plurálová forma prototypicky označuje soubor/soubory, význam prostého většího množství jednotlivin je pro tato substantiva příznakový; singulárová forma těchto substantiv označuje jednu jednotlivinu.

O souborovém významu substantiva svědčí jeho počítání pomocí souborové číslovky. Pro substantiva jako *ruce*, *ponožky*, *zuby* apod., která jsme analyzovaly podrobně, je tento význam ovšem natolik běžný, že ho mohou vyjadřovat (a ve většině případů vyjadřují) bez doprovodu souborové číslovky. Na rozdíl od toho u substantiv, která jsou pro označení souboru/souborů používána zřídka, bývá tento význam indikován právě přítomností souborové číslovky. Na základě naší analýzy navrhuje pokládat souborový význam u substantiv za kategorii gramatikalizovanou, úzce spojenou s kategorií čísla.

Užití substantiva, které prototypicky označuje soubor/soubory, ve významu plurálu jednotlivin je příznakové a bývá signalizováno základní číslovkou nebo jiným výrazem. Naopak u substantiv, která souborovost běžně nevyjadřují, užití ve významu plurálu jednotlivin zvláštním prostředkem indikováno nebývá.

Prostřednictvím exemplifikace a analýzy této jemné sémantické difference při počítání substantiv jsme chtěly prokázat, že si zaslouží větší pozornost jak v rámci popisu číslovek (s důsledným rozlišením jejich formy a funkce), tak v rámci popisu kategorie čísla substantiv (s poukazem na silnou teoretickou potenci většiny konkrétních substantiv tvořit soubory). Jako výsledek předkládáme návrh, jak v explicitním popisu jazyka obohatit funkční sféru čísla o hodnoty *simple* vs. *set*, obě kompatibilní s původními

¹⁹ Na jazykovou různost při označování tělesných částí, předmětů apod. vyskytujících se v párech nebo souborech upozorňuje Corbett (2000, s. 81).

hodnotami čísla *sg* vs. *pl*. V odd. 5 jsme se snažily ukázat, že toto rozlišení je vzhledem k jazykové různosti důležité i pro takové aplikace, jako je strojový překlad.

ZDROJE

- Český národní korpus (SYN2005). Praha: Ústav českého národního korpusu FF UK, 2005. Dostupný online na adrese: <<http://ucnk.cuni.cz>>.
- Nacional'nyj korpus ruskogo jazyka (Ruský národní korpus, RNK). Dostupný online na adrese: <<http://ruscorpora.ru>>.
- World Wide Web (Internet), doklady vyhledané na internetu v červenci a srpnu 2010 prostřednictvím vyhledávače Google. Dostupný online na adrese: <<http://www.google.cz>>.

LITERATURA

- CORBETT, G. G. (2000): *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ČECHOVÁ, M., a kol. (1996): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV.
- DANEŠ, F. (1991): Mathesiova koncepce funkční gramatiky v kontextu dnešní jazykovědy. *Slovo a slovesnost*, 52, s. 161–174.
- FILIPEC, J. – DANĚŠ, F. – MACHAČ, J. – MEJSTRÍK, V., a kol. (2005): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Třetí, opravené vydání. Praha: Academia.
- HAIJČ, J. – PANEVOVÁ, J. – HAJIČOVÁ, E. – SGALL, P. – PAJAS, P. – ŠTĚPÁNEK, J. – HAVELKA, J. – MIKULOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. – ŠEVČIKOVÁ RAZÍMOVÁ, M. (2006): *Prague Dependency Treebank 2.0*. CD-ROM, Cat. Nr. LDC2006T01. Philadelphia: Linguistic Data Consortium.
- JIRANOVÁ, P. (2008): *Morfologická a syntaktická charakteristika českých číslovek vyjadřujících počet entit, jejich souborů a druhů*. Nепublikovaná diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSINOVÁ, Z. (eds.) (2000): *Příruční mluvnice češtiny*. Druhé vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KOMÁREK, M. (1978): *Příspěvky k české morfologii*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KOMÁREK, M. – KOŘENSKÝ, J. – PETR, J. – VESELKOVÁ, J. (eds.) (1986): *Mluvnice češtiny, 2: Tvarosloví*. Praha: Academia.
- MATHESIUS, V. (1929): Funkční lingvistika. In: *Sborník přednášek proslovených na Prvém sjezdu československých profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3.–7. dubna 1929*. Praha: Stálý přípravný výbor sjezdový, s. 118–130.
- MIKO, F. (1962): *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- PANEVOVÁ, J. (1984–1985): Partikularizace a přechod mezi lexikem a gramatikou. In: A. Mladenović (ed.), *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, 27–28 (Festschrift prof. Milky a Pavle Ivičović)*. Novi Sad: Matica srpska, s. 587–591.
- RAZÍMOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. (2005): Morphological meanings in the Prague Dependency Treebank 2.0. In: V. Matoušek – P. Mautner – T. Pavelka (eds.), *Text, Speech and Dialogue: 8th International Conference, TSD 2005: Karlovy Vary, Czech Republic, September 12–15, 2005: Proceedings*. Berlin – Heidelberg: Springer, s. 148–155.

Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK
Malostranské náměstí 25, 118 00 Praha 1
<panevoval@ufal.mff.cuni.cz>
<sevcikova@ufal.mff.cuni.cz>